

Галан Наталія Василівна –
кандидат медичних наук, доцент
кафедри криміналістики та судової
медицини Національної академії
внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОТЕРАПІЇ У СЛІДЧІЙ ПРАКТИЦІ

Розглянуто застосування гіпнозу під час проведення слідчих дій. З'ясовано, що це вимагає компетенції і тонкої психологічної роботи, результати якої часто є непередбачуваними. Виявлено, що значний обсяг нової інформації вдається одержати за допомогою цього методу в тому разі, коли процеси пригадування ускладнені тривожною мотивацією. Доведено, що нині гуманна функція гіпносуґестії використовується вітчизняними правоохоронними структурами з надмірною обережністю. Зроблено припущення стосовно майбутньої появи в криміналістиці нового повноцінного наукового напрямку – криміналістичної гіпнології.

Ключові слова: психотерапевтична техніка; слідчий гіпноз; криміналістична гіпнологія.

Рассмотрено применение гипноза при выполнении следственных действий. Обосновано, что это требует компетенции и тонкой психологической работы, результаты которой часто оказываются непредсказуемыми. Аргументировано, что значительный объем новой информации удастся получить с помощью данного метода в тех случаях, когда процессы припоминания осложнены тревожной мотивацией. Доказано, что гуманная функция гипносуґестия используется отечественными правоохранительными структурами все еще с чрезмерной осторожностью. Сделано предположение, что в будущем в криминалистике сложится новое полноправное научное направление – криминалистическая гипнология.

Ключевые слова: психотерапевтическая техніка; следственный гипноз; криминалистическая гипнология.

The application of hypnosis in carrying out investigation that requires expertise and thin psychological work, the results of which are often unpredictable. A large amount of new information not obtained by this method in cases, when the processes of remembering complicated alarming motivation. Humane function hipnosuhhestiyyi used by domestic law enforcement agencies are still with excessive caution. In the future a full forensic skladetsya new scientific field – forensic hipnolohiya, can significantly improve the tactical equipment investigative practices.

Keywords: psychotherapeutic technique; investigative hypnosis; forensic hipnolohiya.

На сьогодні помітно зростає інтерес учених до проблеми підпорогового сприйняття, зокрема, до прийомів підпорогової стимуляції. Серед чинників, що стимулюють увагу дослідників до цієї проблеми, – відкриття нових наукових фактів у галузі нейрофізіології щодо застосування теорії розпізнавання сигналів.

За словами Л. П. Грімака, «аналіз особливостей навчання в підсвідомості показує, що, незважаючи на значний фактологічний та експериментальний матеріал, досить витончені теоретичні побудови, це питання перебуває ще не на тій стадії, коли його належить висвітлювати в підручниках». Прийоми підпорогової стимуляції були ґрунтовно вивчені в межах розробки чисельних систем, що забезпечують високу інтенсифікацію процесів навчання. Найбільш цікавими можна вважати сугестологічний метод Г. К. Лозанова та сугестокібернетичний метод інтенсивного навчання В. В. Петрусинського.

Гіпноз як психофізіологічне явище й інструмент комунікативної дії може бути використаний як у протиправних, так і в конструктивних, гуманних цілях. Є підстави вважати, що увага юристів до цього феномену в майбутньому значно підвищиться, оскільки кількість злочинів і протиправних (зокрема масових) дій за допомогою різних форм гіпносугестії постійно зростає, а отже, неминуче збільшиться й кількість методів розслідування, в основі яких лежить гіпноз.

Метою цієї статті є дослідження застосування методів психотерапії для подальшого впровадження їх у юридичну практику, зокрема, так званого слідчого гіпнозу як надзвичайно

дієвого інструменту отримання правдивих показів. Загальновідомо, що слідчий гіпноз суттєво відрізняється від психотерапевтичної техніки навіювання, адже є здебільшого своєрідним інструментом гіпермнезії, розширення пам'яті в інтересах слідства. Проте при більш ретельному вивченні можна виявити і деякі спільні риси слідчого та медичного гіпнозу. Найчастіше ця схожість спостерігається в тих випадках, коли дізнавачеві доводиться мати справу зі свідками та потерпілими, серйозно травмованими чи емоційно засмученими пережитою подією. У цих осіб гіпнотичний сеанс нерідко знімає явища амнезії, викликані стресовим станом, а прояв до них співчуття, готовність уважно вислухати, поблажливе ставлення до будь-яких емоційних проявів дають їм можливість позбавитися психоемоційної напруги, зменшити стрес і відчутти себе більш розкутими. Відповідно, дія слідчого гіпнозу набуває й певного психотерапевтичного значення.

Зважаючи на те, що слідчий гіпноз має свої особливості, вимагає спеціальної підготовки та відповідного досвіду, звичайний гіпнотерапевт не може кваліфіковано виконувати слідчі функції. У такому разі йому необхідна додаткова підготовка в галузі кримінології. Фахівець зі слідчого гіпнозу, крім знань у галузі гіпнозугестії, повинен знати особливості функціонування пам'яті, методи її активації, а також специфіку надання свідчень очевидцями.

Ще на початку століття відомий психолог Г. Мюнстерберг указував на ненадійність словесних звітів про бачене. Істотно впливають на правдивість свідчень свідків, очевидців декілька змінних величин: потенційна сприйнятливість суб'єкта; його схильність до переосмислення та перебільшення побаченого; особиста мотивація й ступінь причетності до події; багатогранний характер закінчення, суть якого не завжди можна усвідомити. Впливають на об'єктивність свідчень і такі «побічні» чинники, як прагнення свідка заповнити фактичні прогалини в пам'яті, звичка «піддакувати» й догодити, несвідоме прагнення до того, щоб приймати бажане за дійсне. Не зупиняючись на деталях питання, зазначимо, що більшість свідків неспроможні точно описати підозрюваного правопорушника. У психології сприйняття добре відома

закономірність, відповідно до якої точність опису баченого корелює із силою емоційної дії, яку вона справила на глядача. Отже, чим сильніший емоційний інтерес свідка, тим імовірніше він запам'ятає важливі деталі інциденту, який спостерігав.

Усі чинники, що впливають на якість сприйняття, можна розглядати як залежні від зовнішніх умов (відстань від місця злочину, стан погоди, освітлення, моменти, що відволікають увагу), фізичних даних людини (її зріст, якість зору й слуху), емоційного стану (страх, розлюченість, переживання болю), а також додаткових психологічних моментів (упередженість, бажання побачити те, що хочеться бачити, тощо).

Численними дослідженнями встановлено, що гіпноз відіграє значну роль у забезпеченні надійності й точності свідчень очевидців і потерпілих у більшості кримінальних справ. Оскільки здебільшого в слідства є можливість повторної перевірки інформації, одержаної під час гіпнозу, такої наприклад, як опис зовнішності підозрюваного, номер автомобіля, характеристика транспортного засобу й інші ключові відомості, то під час подальшого розслідування ця інформація або одержує підтвердження, або не враховується.

Цікавими є результати спеціального експерименту стосовно дослідження ефективності слідчого гіпнозу. Перед групою поліцейських в умовах спонтанності був інсценований злочин. Кожного зі співробітників попросили дати індивідуальний письмовий звіт про інцидент, свідком якого він був. Потім у цих же осіб такі ж звіти були одержані повторно в стані гіпнозу. У результаті виявилось, що другий звіт був значно повнішим і точнішим, ніж перший. Варто лише додати, що безліч випадків застосування слідчого гіпнозу в повсякденній практиці кримінології слугує переконливим підтвердженням цих експериментальних результатів.

Не менш важливу рису слідчого гіпнозу було встановлено в результаті порівняно недавніх досліджень особливостей сприйняття інформації. Виявилося, що обсяг сприйнятої людиною інформації визначається не тільки рівнем її усвідомлення. Чимала частка сприйнятої інформації фіксується, крім того, на підсвідомому рівні. У звичайному стані людина фактично не має до неї доступу, вона навіть не підозрює про

наявність у неї певних знань. Проте в гіпнотичному стані дані підсвідомого рівня стають доступнішими для усвідомлення та вербалізації, тобто вираження в словесній формі. Це дає змогу у фазових станах психіки одержати від свідків повнішу інформацію, ніж та, яку вони надають під час звичайних допитів. З огляду на зазначену закономірність, М. Рейзер наводить випадок із практики, коли свідок, перебуваючи під впливом психотропної речовини, нічого не могла розповісти детективу під час звичайного допиту. Під гіпнозом же вона пригадала й описала зовнішність підозрюваного, унаслідок чого вдалося настільки точно скласти його графічний портрет, що він значною мірою співпав із його фотографією.

На підставі тих даних, що є на сьогодні, чимало зарубіжних авторів вважають, що репродуктивний гіпноз, який застосовується відносно готового до співпраці свідка злочину, може суттєво підвищити можливості слідства щодо отримання необхідної інформації першочергового значення. При цьому підкреслюється, що, хоча дані, одержані за допомогою слідчого гіпнозу, характеризуються об'ємнішою та точнішою інформацією порівняно зі звичайним допитом, дуже важливо, щоб ці дані ретельно перевірялися під час подальшого слідства.

Для проведення сеансу гіпнорепродукції підбирається відповідна кімната з доброю звукоізоляцією, куди на час роботи можна було б обмежити доступ іншим співробітникам і де, за можливості, були б вимкнені телефони. Освітлення в кімнаті повинно бути м'яким, принаймні потрібно усунути попадання прямого світла (електричного або сонячного) на обличчя суб'єкта, якого гіпнотизують. Особливо важлива умова для нормального ходу гіпнотизації – наявність оптимальної температури в робочій кімнаті. Особу, яка гіпнотизується, слід посадити на зручний стілець, а ще краще – крісло з регульованим положенням спинки, щоб він міг повністю розслабитися. М'яка мелодійна музика або відтворення білого шуму може слугувати хорошим фоном для гіпнотичної релаксації.

Увесь хід сеансу слідчого гіпнозу повинен записуватися на магнітофонну плівку, а за бажанням може вестися і відеозапис. Магнітофоном можна користуватися відкрито, оскільки особа, яка гіпнотизується, легко адаптується до цієї

обставини і вже через декілька хвилин перестає помічати наявність мікрофонів. Дуже зручно проводити гіпноз у парі з іншим експертом, оскільки це дозволяє не тільки розподілити робочі функції під час сеансу, а й консультиватися між собою щодо ходу гіпнотизації. Уважається, що присутність родичів і близьких друзів на сеансі не сприяє справі, за винятком тих випадків, коли допитують постраждалих дітей або таких же малолітніх очевидців.

Присутніх на сеансі розміщують у глибині кімнати, поза увагою того, хто гіпнотизується, щоб не перешкоджати гіпнотизерові. Описані випадки, коли присутні на сеансі особи, спостерігаючи за процедурою гіпнотизації, самі засинали. У такій ситуації фахівцеві необхідно ненадовго відлучитися від основної роботи й належним чином скоригувати стан присутніх: вивести їх із гіпнозу та збадьорити на час усього сеансу.

Якщо слідчий працює спільно з фахівцем-гіпнологом, він не повинен намагатися розмовляти із загіпнотизованим. Питання допитуваному слід ставити через гіпнолога письмово. Категорично забороняється в присутності загіпнотизованого подавати якісь репліки по суті справи, а тим більше обговорювати процес самого сеансу допиту. Треба пам'ятати, що в стані гіпнозу людина залишається живим і активним суб'єктом, який цілком розуміє, що відбувається навколо нього, а отже, вимагає до себе такого ж прояву такту й поваги, як і будь-хто інший. Не виключена можливість того, що під час відтворення певних обставин події допитуваний, перебуваючи в стані гіпнозу, може виявити деякий неспокій, психічну напругу або явне хвилювання. Якщо емоційна реакція загіпнотизованого стає особливо високою, то відповідним навіюванням його слід заспокоїти, проте – і це важливо мати на увазі – не за рахунок зниження значущості пригадуваних подій та їх деталей.

Здебільшого суб'єкти навіть із вираженим неспокоєм помітно релаксуються, заспокоюються після входження в гіпнотичний стан, їх первинна схвильованість і невпевненість минають. Це сприяє процесам пригадування та відтворення пережитих раніше вражень.

У жодному разі не рекомендується виконувати таку роботу поспішно. Зазвичай дізнавачі, які ведуть справи, що

вимагають застосування слідчого гіпнозу, схильні форсувати події, посилаючись на брак часу, що суттєво знижує ефективність гіпнорепродукції. Проте слід мати на увазі, що давність події в межах року не позначається негативно на повноті відтворення інформації. Найменші ж ознаки квапливості негативно впливають на допитуваного, перешкоджають пригадуванню, повноцінній релаксації. Тому перед сеансом гіпнорепродукції доцільно дати допитуваному якийсь час, протягом якого в нього зазвичай спрацьовують антистресові захисні механізми та встановлюється емоційна рівновага. Відкладення проведення сеансу не впливає на репродуктивну здатність пам'яті свідка.

Згідно з досвідом американських та ізраїльських криміналістів, перевага у використанні гіпнозу повинна віддаватися особливо складним кримінальним справам, таким як убивство, зґвалтування, викрадення дітей і серйозні розбійні напади.

Є особливі кримінальні справи, що вимагають участі в слідчому гіпнозі певного фахівця-консультанта. Вони стосуються суб'єктів з особливою формою емоційного розладу, дітей, а також осіб із психічними відхиленнями.

Окремі слідчі можуть спробувати використовувати гіпноз як засіб прискорення проведення слідства. Такий підхід до зазначеного методу отримання інформації – неминучий шлях до його дискредитації. Гіпнорепродукцію обставин події доцільно проводити тільки після завершення основної роботи в справі. Якщо ж під час звичайних допитів одержано достатньо інформації, то проводити слідчий гіпноз немає необхідності. Здебільшого гіпноз – крайній засіб дізнання, до якого вдаються, коли всі інші джерела інформації вичерпано або їх просто немає.

Якщо пригадування утруднено, допитуваного, за можливих обставин, можна привести на місце події, що нерідко слугує додатковою стимуляцією пам'яті.

Іноді необхідні відомості від людини в стані гіпнозу вдається одержати протягом одного сеансу. Коли ж суб'єкт неспокійний або його свідчення недостатньо мотивовані щодо окремих епізодів, можуть бути потрібні повторні сеанси. Для усунення в потерпілих амнезії, викликані травмою або якими-небудь фармакологічними речовинами, нерідко потрібно

більше десяти сеансів для відновлення здатності орієнтуватися в подіях забутого проміжку часу.

Перш ніж закінчити сеанс слідчого гіпнозу, доцільно поставити допитуваному останнє питання: «Чи є що-небудь ще, про що Ви хотіли б мені сказати, а я Вас не запитав?». Часто при цьому вдається одержати додаткову інформацію, оскільки людина, перебуваючи в стані гіпнозу, здатна побачити деякі нові деталі події в тих ракурсах, що раніше були недоступні для її свідомості.

Резюмуючи методичну частину слідчого гіпнозу, слід зауважити, що значний обсяг нової інформації вдається одержати за допомогою цього методу в тому разі, коли процеси пригадування ускладнені тривожною мотивацією або своєрідними емоційними блоками (за принципом «страшно пригадати»). Менше відомостей буває одержано за допомогою гіпнорепродукції тоді, коли подробиці, що становлять інтерес для слідства, оцінювалися очевидцем або потерпілим у момент події як незначні, неістотні. Гіпнотичний стан має більший ефект, коли необхідно відновити послідовність подій, і менший – коли пригадуваний факт не має внутрішніх логічних зв'язків із подією та є випадковим (наприклад, номер автомобіля).

Криміналісти управління поліції Ізраїлю також роблять висновок про те, що гіпноз є корисним і дієвим методом підвищення ефективності допиту під час розслідування кримінальних справ. При цьому умовами, яких слід дотримуватися при використанні цього методу, є такі:

1. Свідки або потерпілі, безумовно, повинні бути налаштовані позитивно щодо співпраці з органами розслідування, у тому числі до факту гіпнотизації. З етичних міркувань і з метою захисту цивільних прав не слід допитувати під гіпнозом підозрюваних. Єдиним виключенням із цього правила є бажання самого підозрюваного застосувати гіпноз і, по можливості, у присутності адвоката, коли підозрюваний сподівається пригадати важливий для встановлення істини факт.

2. У всіх випадках необхідно бути впевненим у психологічному комфорті допитуваного під гіпнозом. Якщо ж такої впевненості немає, необхідно проконсультуватися з відповідним фахівцем.

3. Сеанси слідчого гіпнозу повинні проводити досвідчені психіатри або психологи, які мають спеціальну підготовку щодо проведення гіпнорепродукції.

4. Фахівець, який проводить допит під час гіпнозу, повинен бути безпристрасним стосовно одержуваної від суб'єкта інформації. Допитуваний не повинен навіть здогадуватися про важливі для слідчого варіанти відповідей. Це сприяє уникненню навмисного спотворювання висловлюваних відомостей із метою «підіграти», догодити тому, хто слухає.

Підсумовуючи, слід зазначити, що фахівець повинен бути наділений певним рівнем інтелекту, витримкою, уміти встановлювати відповідні міжособистісні стосунки. Застосування гіпнозу вимагає компетенції й тонкої психологічної роботи, результати якої часто є непередбаченими. Кримінальна практика знає набагато простіші та надійніші засоби примушування й програмування поведінки іншої людини. Тому серед осіб, які скоїли злочини за допомогою гіпнозу, фігурують здебільшого медичні працівники, естрадні гіпнотизери, а також фахівці, що використовують сугестію для впливу на маси у своїй повсякденній роботі (педагоги, служителі релігійних культів, актори та ін.).

Що ж до протилежної, гуманної функції гіпносугестії, то вона, незважаючи на конструктивний досвід США, Німеччини, Ізраїлю та низки інших країн, використовується вітчизняними правоохоронними структурами все ще з надмірною обережністю. Узагальнюючи, наведемо слова професора Московської державної юридичної академії В. О. Образцова, який, розмірковуючи про резерви криміналістичної методології, сказав: «хоча донині проблема використання гіпнозу в справі боротьби зі злочинністю знаходиться в зародковому стані, є все ж таки всі підстави сподіватися на те, що в недалекому майбутньому в криміналістиці сформується новий повноцінний науковий напрям – криміналістична гіпнологія, що істотно поліпшить тактичне оснащення слідчої практики».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Леонтъев А. А. Основы психоллингвистики / А. А. Леонтъев. – М. : Смысл ; Академия, 2005. – 288 с.

2. Экман П. Психология лжи. Руководство по выявлению обмана в деловых отношениях, политике и семейной жизни / П. Экман ; [пер. с англ.]. – К. : Логос, 1999. – 224 с.
3. Пиз А. Язык телодвижений / А. Пиз. – СПб. : Гутенберг ; Ай кью, 2000. – 185 с.
4. Бехтерев В. М. Гипноз, внушение, телепатия / В. М. Бехтерев. – М. : Мысль, 1994. – 364 с.
5. Коуплан Р. Гипноз: практическое руководство / Р. Коуплан. – СПб
6. Смирнов И. Психотехнологии: Компьютерный психосемантический анализ и психокоррекция на неосознаваемом уровне / Смирнов И., Безносюк Е., Журавлев А. – М. : Прогресс ; Культура, 1995. – 416 с. : Питер Ком, 1998. – 288 с.